

РЕЦЕНЗІЯ

на книгу на тему:

«Coins of Kievan Rus», («Монети Київської Русі»)

Рецензент: *Андрій Бойко-Гагарін* – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник сектору нумізматики, фалеристики, медальєрики та боністики Національного музею історії України, м. Київ.

Представлена на рецензування спільна робота дослідників *Дениса Камишана* та *Андрія Медніка* на тему «Coins of Kievan Rus», виконаної російською та англійською мовами, обсягом 202 сторінки тексту з ілюстраціями. Робота складається зі вступу, подання методики оцінки монет Давньої Русі (Київської Русі), детального огляду технології виготовлення монет та штемпелів для їх карбування, описів раніше не введених до наукового обігу скарбових знахідок срібляників, рекомендацій щодо експертизи автентичності монет Київської Русі, альбому-каталогу монет з детальним описом та результатами даних вимірювання структури складу сплаву металу монет, топографії знахідок монет зазначеного емітента на території України, а також рекомендацій авторів щодо чищення та реставрації срібляників.

Зміст рецензованої роботи чітко відповідає зазначеній назві, її структура загалом логічна. Досить позитивний момент – дублювання тексту викладеного матеріалу англійською мовою, що значно розширює аудиторію читачів цієї роботи, можна сказати, до загальносвітового масштабу. Але одразу варто акцентувати увагу на тому, що робота значно виграла б у разі представлення в ній історіографії дослідження монет Київської Русі, поданої після вступу до роботи.

Також монографія потребує наявності висновків, списку використаних джерел та літератури. Вважаємо, що дана праця значно виграла б у разі наявності в ній списку термінів та скорочень, застосованих у тексті, що дозволило б читачеві краще орієнтуватися в роботі. Так, наприклад, посилання на зібрання Національного музею історії України можна було б подати в каталозі скороченням «НМІУ», а вживане авторами скорочення «Г.Э.» для посилання на колекцію Державного Ермітажу у Санкт-Петербурзі варто вказувати більш поширеним в нумізматичній науці скороченням «ОН ГЭ», утвореного від російського «Отдел нумизматики Государственного Эрмитажа».

На превеликий жаль, історично склалось так, що кращі колекції та окремі зразки срібляників та златників київських князів нині знаходяться в музеях на території Російської Федерації, що обумовлено державною політикою щодо культурних та історичних цінностей в Російській імперії та Радянському Союзі і передачею відповідних монет до Москви та Санкт-Петербурга (за Радянської доби – Ленінграда). Відповідно, основні нумізматичні дослідження цієї тематики були здійснені та опубліковані не в Україні. Ця обставина визначає друк рецензованої праці в нашій Державі як безумовний позитивний чинник та суттєвий крок у розвитку вітчизняної нумізматики та історичної науки назагал. Висока актуальність публікації праці *Дениса Камишана* та *Андрія Медніка* саме в Україні обумовлена й історичними фальсифікаціями з боку науковців Російської Федерації у визначенні київських князів як «російських», а монет, карбованих за час їх правління, – «найдавнішими монетами Росії», що не відповідає історичній дійсності.

Безумовна перевага роботи - подані авторами суттєві доповнення щодо топографії знахідок монет Київської Русі. Але складена топографічна карта охоплює головним чином лише основний ареал обігу срібляників, а їх знахідки по-за межами сучасної території України

згадуються мінімально. Тому в дослідженні варто додатково обґрунтувати обмеження лише територією України, або вказати на це у вступній частині до роботи.

Також позитивним в представленій роботі бачиться нами дублювання інформації щодо місця знахідки описуваних монет у каталозі, що значно полегшує сприйняття роботи читачем. Зауважимо також, що серед зазначених авторами місць знахідки допущені певні неточності. Зокрема, дослідниками вказано, що монету під № 3 в каталозі знайдено неподалік «села Видубичі» в околицях Києва. Нині історична місцевість Видубичі знаходиться в межах міста Києва. Тому виникає питання щодо уточнення правильності назви місця або часу знахідки, адже, можливо, мова йде про виявлення монети у дореволюційні часи, що в такому випадку необхідно обов'язково вказати в роботі.

Щодо скарбових знахідок, вперше опублікованих у представленому виданні та досліджених авторами, варто вказати на необхідність дублювання в описі скарбів порядкових номерів монет із запропонованого в ньому каталозі, що значно полегшило б сприйняття викладу опису давнього депозиту. Або логічніше було б внести зміни у структуру роботи, подавши описи скарбів після каталогу та у хронологічному порядку, залежно від часу винайдення.

Також авторам видання варто посилити увагу на ретельну перевірку автентичності опрацьованих монет, адже на сьогодні на антикварному ринку України сучасних підробок срібляників та златників присутня досить велика кількість. При цьому встановити справжність (тобто, виготовлення на монетному дворі у Києві в час побутування) опублікованих у роботі Дениса Камишана та Андрія Медніка монет неможливо, аналізуючи лише фотографії в наданому рукописі, без дослідження самих монет. Питання автентичності всіх монет (окрім зразків із колекції музеїв), особливо там, де автори опираються на інформацію, отриману від приватних осіб, ми залишаємо на відповідальності авторів.

Позитивний відбір до публікації монет переважно бездоганного стану збереження, адже археологічні знахідки свідчать про значну кількість відомих фрагментів монет Київської Русі. Авторами в роботі відібрані та проаналізовані лише якісні зразки, що, з одного боку, дозволяє більш чітко та обґрунтовано подати типологію монет, а з іншого, – не враховує повну кількість всіх відомих монет Київської Русі. У протилежному разі це надало б змогу дослідникам більш чітко конкретизувати та окреслити роль даних монет в історії грошового обігу. Також, враховуючи особливості виготовлення монет Київської Русі, а саме: низький рельєф зображень та літер легенди, складний склад та часто слабкий стан збереження, навіть цілі, не фрагментовані монети часто виявляються складними для візуального сприйняття під час друку. А це обумовлює необхідність та виправданість подання в роботі додатково і абрисів монет, що значно полегшить їх аналіз дослідниками.

Певні недоліки допущені при застосуванні авторами шкали визначення рідкості залежно від кількості збережених до нашого часу екземплярів монет. Застосовувана авторами шкала передбачає врахування в розрахунках кількості збережених до нашого часу як цілих зразків, так і фрагментів монет. Тому в зазначеній роботі варто вказати, що рідкісність обраховано для збережених цілих монет або ж усіх відомих монет разом із фрагментами.

Лише з позитивної сторони ми можемо охарактеризувати використання авторами як джерел дослідження монет із колекцій музеїв, зокрема й Національного музею історії України, який на сьогодні має найбільшу колекцію в Україні монет Київської Русі. Варто звернути додаткову увагу на те, що при поданні авторами посилань на колекцію НМІУ допущені певні неточності. Зокрема, щодо монет № 109 та № 113 в каталозі, – описані авторами скляні негативи у нумізматичному зібранні нашого музею відсутні і завжди зберігались у фондах Інституту Археології НАН України.

Позитивний елемент роботи – огляд основних технічних процесів виготовлення зазначених монет. Це дозволить дослідникам, а особливо експертам-мистецтвознавцям,

оволодіти необхідними знаннями щодо визначення відповідності технології карбування срібляників з метою встановлення їх автентичності та розпізнання антикварних підробок. До речі, також досить логічним було б включити до зазначеної роботи ще й додаток з описом відомих антикварних підробок монет Київської Русі із власною експертною оцінкою. Викладений авторами аналіз основних процесів виготовлення срібляників у добу Київської Русі послідовний та аргументований, хоча з деякими його аспектами ми не можемо повністю погодитись. Автори рукопису прагнуть довести, що штемпелі для виготовлення монет Київської Русі виготовлялись повністю за допомогою пуансонів, що, на наш погляд, не відповідає дійсності повною мірою. Ми вважаємо, що для нанесення зображень на штемпелі срібляників майстрами монетного двору у Києві застосовувалась комбінована техніка, з використанням при цьому як пуансонів для окремих елементів малюнка (що досить вдало помічено авторами, якісно доповнюючи цим висновком праці попередників), так і гравірування штихелями (рис портрета, літер та зображення тризуба тощо). Пошук достовірних висновків у цьому аспекті ускладнюється також відсутністю збережених до нашого часу штемпелів монет Київської Русі. Також варто вказати те, що частково для виробництва срібляників застосовувалась техніка лиття для виготовлення заготовок.

Окрім того авторами здійснено застосування методу рентгено-флуорисцентного аналізу (РФА) – вимірювання складу сплаву металу монет, що забезпечує суттєвий подальший розвиток дослідженням металографії цих монет, а це надзвичайно актуально для сучасної нумізматики. Не можна не погодитись із тим, що складена авторами база даних елементного складу сплаву монет є, безумовно, корисною для досліджень метрології срібляників, технології їх виготовлення та може застосовуватися для проведення експертизи стосовно автентичності монет Київської Русі. Проте необхідно звернути увагу й на певні допущені при застосуванні цього методу методологічні недоліки. Практика застосування РФА-аналізу в нумізматичних дослідженнях показує наявність певної похибки вимірювань, спричиненої низькою глибиною проникнення променів, складною структурою складу сплаву цих монет, а також фактом невідповідності складів сплаву у різних точках поля монет. Також дослідники часто припускаються похибки в інтерпретації даних вимірювань, застосовуючи цей метод, адже, виходячи із основ методу РФА, деякі відображені в результаті хімічні елементи можуть насправді бути відсутніми у складі монетного ядра. Так, наприклад, сучасні вітчизняні РФА-аналізатори визначають алюміній у складі сплаву (срібляники № 9, 16, 80, 81, 204, 210 та ін.), що є похибкою вимірювання, а зазначений елемент має схожі спектри зі сріблом, що обумовлює необхідність перегляду його відсоткового складу у сплаві.

Унікальні для праць, присвячених монетам Київської Русі, надані авторами практичні рекомендації щодо чищення та реставрації срібляників. Враховуючи високу історичну цінність описаних у праці авторів давніх монет та їх високу ступінь рідкості, викладений розділ роботи особливо актуальний та корисний для музейних працівників, реставраторів та експертів, що додатково якісно виділяє дослідження Дениса Камишана та Андрія Медніка з праць попередників.

Дещо спірне та неоднозначне питання оцінки описаних у роботі монет. З одного боку, викладені авторами цінові орієнтири – результат багаторічних спостережень, відповідно, корисні для визначення вартості монет та їх страхової оцінки. Але така практика має певні особливості відповідно до сучасного українського Законодавства. Відомо, що згідно із Законами України «Про охорону культурної спадщини» та «Про переміщення культурних цінностей через державний кордон України» описані в даній роботі монети становлять історичну цінність найвищого порядку і не можуть бути вивезеними за межі нашої Держави. Саме тому більшість іноземних нумізматичних аукціонів з високою обережністю ставляться до оцінки та продажу монет Київської Русі, розуміючи, що відповідно до основного ареалу їх знахідок (сучасні

Київська та Чернігівська області України), а також сучасних вітчизняних Законів, продажі цих монет найчастіше супроводжуються їх нелегальним вивезенням за межі України. Тому ми вважаємо, що в представленій роботі варто додати відповідні примітки.

Також, на наше переконання, виглядають сумнівними деякі досить сміливі припущення авторів щодо інтерпретації окремих елементів зображення на монетах Київської Русі. Щодо срібляника за № 50 у запропонованому авторами каталозі варто наголосити на тому, що крапки та лінії, інтерпретовані авторами як зображення фалоса, абсолютно не характерне для зазначених монет. У свою чергу ми вважаємо, що нанесені на поле монет крапки – це спроба передати прикрашення одягу князя перлинами та дорогоцінним камінням. Щодо срібляника за № 41 ми маємо сумніви в тому, що гравер штемпеля намагався передати перстень на руці Ісуса Христа, адже зображення прикрас не характерне для зображень Святих. Вважаємо, що це питання потребує додаткового, більш поглибленого дослідження.

Мусимо також рекомендувати дослідникам додатково звернутись до фахівців з лінгвістики для наближення тексту роботи до наукового стилю.

Вказані в рецензії зауваження та побажання не зменшують високої актуальності та цінності представленої Денисом Камишаном та Андрієм Медніком праці. Ми лише з позитивної точки зору можемо охарактеризувати появу такого видання в Україні.

26 березня 2018 року

Андрій Бойко-Гагарін

COINS OF KIEVAN RUS

D. Kamyshan, A. Mednik

Рис. 1. Лицьова сторінка праці Дениса Камишана та Андрія Медніка.